

A HUSZONHATODIK ÉV INTELLEKTUALIZMUSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

1. A megtisztulás fájdalma

A szerelem érzékisége Szabó Lőrinc számára a legigazibb élmény. Mégis ez a szerelem akkor szelidül emberszabásúvá költészetében, amikor az élményt *A huszonhatodik év* Kedvese inspirálja. Maga Szabó Lőrinc írta össze az egykori, 1928-as ciklus Korzáti Erzsébet ihletettséggű verseit, s Korzáti Erzsébetet lehet tekinteni a költő élete és költészete igazi műzsájának. A Kedves halála után keletkezett lírai rekviemet már a szerelem kozmikus fájdalma szülte, felszínre hozva Szabó Lőrinc személyiségének és költészetének intellektuális szféráit. A fájdalom erőpróbája, a veszteség emberi-erkölcsi tudatosítása és az intellektualizált hétköznapi élettények költői kifejezése egyenrangúnak bizonyultak. Ilyen „költészeti kaland” nem volt a *Tücsökzene* írásakor, ott harmonikus az egyén és a külvilág közötti viszony. *A huszonhatodik év* fogantatásakor viszont a kettő közötti feszültség orfeuszi dalokat inspirált. A költő korábbi évtizedeinek attitűdje persze nem változott ezúttal sem, viszont Korzáti Erzsébet a Szabó Lőrinc-i költészet gazdagságának kifejezésére is alkalom volt. (*101 Alkalom*)

Ezt a költészetet eddig is áthatotta Erosz hite és kozmikus magyarázata, de itt a szerelem testi-lelki egyesülése szervesebben sugallja a magasabb értelmi világrendezettség megvalósulását (*4 Vezeték*). A testi-lelki szerelem kibogozhatatlanul egyé válik, s ez a fizikai létezés határainak kitágító értelmezésévé, a kozmosz mitikus erejévé, az élet egyetlen világmagyarázó elvévé nő (*34 Folyton átlengsz, 40 Egészség*). Korzáti Erzsébet halottan is él a költőben. A lélekvándorlás eme költői megvalósulását nem szabad egyszerűen filozófiai hatásként „a neoplatónista misztika természetfelfogása”¹

¹ Rába György: *Szabó Lőrinc* (Kortársaink). Bp. 1972. 158.

kisértésének felfognunk. A lélekvándorlás hite *itt is* Szabó Lőrinc panteista-racionalista költészetépítkező hajlamának-módszerének kifejezése:

Gondolatom tükrét csiszolta ki
halálad? A szivét? Valami
új ízt termelt, színt, látást: isteni
érzékenység gyúl fényben s fény alatt

(46 Csoddlatos – réműletes)

Ha a neoplatonizmus volna döntő a műben, akkor ezek a szonettek középkori sirató himnuszok hangját idéznék, a vallo-másosság a fájdalomba való belenyugvást követelné meg, nem pedig a világrend megváltoztathatóságának esélyeit latolgatná. Szabó Lőrinc a fájdalom magyarázatára a költői gyógyírt mindig az élet evilági, olykor éppen racionalisztikusan meg-ragadott oldaláról közelíti meg. (93 *Szörnyeteg idő*, 103 *Igy döntöttem!*, 104 *Omló szirtről*, 107 *A baj*) Ezért nem jut a költő sohasem a szubjektív idealizmus zsákutcájába. A személyiség költői vergődésével, a halállal birkózva, racionaliz-musának, panteizmusának eszközével ér el egyfajta materialista ismeretelméletig. S ezen a ponton is érvényes szemléletének dialektikája: a szenzualizmus és az intellektus költői össze-fonódása. Az emlék evilágiságának és a fájdalom lehetséges elviselésének kettős tudata ösztönzi Szabó Lőrincet a felfog-ható, megmagyarázható élet-halál birtokbavételére; (69 *Mint nekem te*, 70 *Robbanások*) s kibontakoztatja a személyiség ismeretelméletének költészetét. Ennek az ismeretelméletnek a kialakulását kezdetben segíti a fájdalom hatására aktivizálódó intellektus: a valóság eltűnése, átlényegülése (7 *Bolond tükör*). Csak a realitásoktól megtisztult és megüresedett személyiség maradt meg, hogy Szabó Lőrinc a „semmiből” teremtsen meg a világ lírai hasonmását („szeretnem kell gondolataimat, / mint-hogy belőle egyéb nem maradt”. – 95 *Egyéb nem*). A valóság eltűnése nem önkényes, az intellektus mozgási irányától függ,

aszerint, hogy a Kedvest eviláginak vagy képzeletbelinek vetíti a költői kényszer.

A valósággal együtt annak dimenziói: a tér és az idő is eltűnik, az életsiratás az intellektuális és a szenzuális szféra katharizisából születik meg. A valóság dimenziói a költői szubjektumban találják meg viszonyításukat az objektív világgal. Itt maga a fájdalom kozmikus-panteisztikus, s az ellene ható költői-racionalista lázadás teremti meg a mikro- és a makrokozmosz, a természeti világ harmóniáját. A rekviem költői feszültségét, izgalmát éppen a fájdalom kozmikus-panteizmusán felülemelkedő lázadó racionalizmus táplálja minduntalan. Ezért kell az emberi létnek, a szubjektivizálódott Kedves emlékének is mulandónak bizonyulnia az anyagi világ objektivitása ellenében. A fájdalom kozmikusságával megbékél az ember lázadása:

csak nézek az örök időbe,
s elnémít látni, hogy a végtelen
zajlásban minden, ami volt, milyen
tökéletesen jelentéktelen.

(104 Omló szítről)

A fájdalom katalizálja-mozgósítja az intellektust, s annak megrendítő hatása miatt epikus „tárgyilagos” verssel, vagy akár versrészlettel nem is találkozhatunk. Így a költői kifejezőmód lehetséges lírai produktuma: egyfajta lírai absztrakció. Ennek az absztrakciónak az összetevői, – mint Szabó Lőrinc racionalista-panteista szemlélete, világmagyarázata – ugyan hatottak a *Tücsökzene* megírásakor is, de ott megmaradtak költői módszernek, akár az egész pályaképén. Itt már összemosisodik a költői világ és a valóság. Amíg a *Tücsökzenében* Szabó Lőrinc a valóság számtalan életmozaikjából rakta össze az élmény enciklopédiáját, addig A huszonhatodik év azt ugyan atomjaira szedi szét, de megmarad az életmű építménye, mert a hiánytalan analízis mégiscsak költői szintézist ad. A valóság hiányossá vált Korzati Erzsébet elvesztésével, az emberi emlékezet szétszaggatta és absztrahálta az élmény kínját.

Szabó Lőrinc hagyományos világszemlélete van jelen az Amit még látott ciklusban, a költői személyiség meg tudja őrizni szuverenitását a kívülálló tárgyilagosságával (*4 Vezeték*). A racionalizmus, panteizmus itt inkább élményelemzést szolgál. A halála után c. ciklusban előtérbe kerül a fájdalom viláगतalakító absztrakciója. A képek itt is ugyan a való világ reális visszatükröződései, de önmagukon túlmutató jelentés-többlettükkel már az önkifejezés költőiségét hordozzák:

s robbanni kezdtek eresztékei
szívnek-anyagnak, s törni-porlani-
párologni percek s évtizedek

(6 A htr)

Így tűnik el a hétköznapiok realitása. A költői képzelet alakító hatásához hozzájárul a felzaklatott idegállapot (*13 A meghitt perc, 34 Folyton átlengsz, 39 Kéküveg nyár*). Ez az állapot a költői személyiség önkifejezésnek titkos katalizátora, amely kikényszeríti Szabó Lőrincből az öntudatlan valóságteremtést (*14 Emlék a szivednek*). A racionalizmus és panteizmus, a *Tücsökzene* harmóniáját teremtő költői módszerek eredménytelenek ennek a tragikus élménynek a kifejezésére. A vergődő emberi-költői személyiség e meglevő hajlamok tendenciáit fejleszteti tovább verseiben. Szabó Lőrinc az emberi tudat megfoghatatlannak látszó mélyrétegeit közelíti meg. A mikro- és a makrovilág anyagosságának a költői szubjektum gazdagságával megjelenített költészete a Szabó Lőrinc-i líra nagy eredménye, racionalista-panteista módszerének tökéletes beteljesülése. (Sok tekintetben a későbbi Juhász Ferenc-i „látás” közvetlen előzménye, ami egyébként már kimutatható a *Tücsökzene* kiemelkedő darabjainak építkezéseiben: pl. *305 Vers a pódiumon*, a 311–315. számú szerelmi ciklus, *333 Galagonya* stb. – valamint a *Valami szépben* közzétett *Vers versek helyett, A földvári mólón, Májusi orgonaszag* c. versekben.) Ez már szintézis tehát, az élmény absztrakciós vallomása.

Gondolatom tükrét csiszolta ki
 halálod? A szívét? Valami
 új ízt termelt, színt, látást: isteni
 érzékenység gyűl fényben s fény alatt

(46 Csodálatos-rémületes)

A művészet és az objektív világ valóságsszférája nem feltétlenül esik egybe (47 *Két halántékom között*). Itt már a szubjektívizált valóság van jelen, nemcsak a költő-én hiteles élménye, hanem a szubjektumban meglevő valóságglátszat lírai magyarázata is egyben, (20 *Kettős vereség*, 25 *Csillag*, 87 *Az álom roncsai*, 98 *Valami örök stb.*), melynek szellemi kalandja a mozgósító fájdalom kozmikussága révén minden szonettben előlről kezdődik. (43 *Képzelt párbeszéd*, 68 *Ki-mi voltál*, 93 *Szörnyeteg játék*, 103 *Igy döntöttem!*, 104 *Omló szírtről*).

A fájdalom, a gyász miatt Szabó Lőrinc hangja sohasem öncélúan érzélgős, az önkifejezéshez mindig erős gondolatiság, élményintenzitás társul. A versek intellektualitásával, a költői absztrakcióval ez az érzelmesség összeegyeztethetetlen. Rába György közvetíti a „közvélemény igazát” az elég nagy számú érzélgős versről, amelyek szerinte „a mű tehertételét jelentik”. „Ez a hang nem érzelmes, hanem szentimentális, nem patetikus, hanem szenvelgő” – Rába szerint,² és vitázik Baránszky Jób Lászlóval, aki méltatásában vallja, hogy „a bővebben ömlő érzelmek tették volna igazán nagy költővé Szabó Lőrincet”.³ A kérdést így zárja le Rába György: „Mi úgy gondoljuk, ez az elhárítása – (ti. az érzelemnek) – tartotta meg a költészet felsőfokán.”⁴ Cím szerint egyetlen érzélgős verset sem említ Rába György. Ez az ellentmondás, – ami a sok érzélgős vers és az érzelmek „elhárítása” között fennáll Rába munkájában –, úgy oldható fel, hogy az érzelem éppen

² Rába: i. m. 157.

³ Uo. 157. (Baránszky Jób László tanulmánya: *Szabó Lőrinc – Látóhatár*, 1964. 5. 866.)

⁴ Rába: i. m. 157.

érdeme A huszonhatodik évnek, a pályakép olykor erős racionalizmusának ellensúlyozása. De itt az intellektus minduntalan cenzúrázza a fájdalom érzelgősséget kínáló akkordját.

Ebben az absztrakcióban a hagyományos idő és tér objektivitása megszűnt. A *Tücsökzenében* a tárgyi világ regényesen gazdag tárháza tárulkozott föl, a valós (térbeli) élmények előadásmódja feltételezte az idő objektív ábrázolását az emlékezet szubjektív időpillanatainak felidézésével párhuzamosan is, de *A huszonhatodik évben* az emlékezés (élményének térbelisége) csak az idő szubjektív pillanataiban ölthet testet. A 25 évnek az önkínzó folyamatossága sincs meg, csak a tudat emlékösszefoglaló pillanataiban van jelen. A hagyományos térszemlélet eltűnését ugyancsak a személyiség fájdalomával magyarázhatjuk. Az élmény hagyományos, hétköznapi közege nem jelenhet meg, ezért epikus építkezésű vers sincs a rekviemben. A zaklatott emlékezet csak folyton mozgó teret népesít be időpillanataival (71, 73, 76, 91, 94, 98 számú szonettek).

A lírai absztrakcióban (mint a *Tücsökzene* kiemelkedő darabjaiban) általánossá válik Szabó Lőrinc költészetépítő módszere: racionalista és panteista szemléletének harmóniája. Az előbbi az emlék időhözköttöttsége, az utóbbi az élmény térbeli kiteljesedése. Szimultán hatásuk alakíthatja a költői vallomás versperspektíváját: a kozmikusság egyaránt jeltheti a mikro- és a makrovilág feltárásának nézőpontját. A valóság képi megfogalmazása valósítja meg ennek a módszernek a szimultán versperspektíváját, a tulajdonképpeni lírai produktumot. A *Tücsökzene* érzékelő-analitikus képi megfogalmazása után *A huszonhatodik évben* általánossá válik az érzékelő-szintetizáló képépítkezés. A kötet talán legzeniálisabb versében figyelhető meg ennek a lírai absztrakciónak a kozmikussága: 104 Omló szirtről – melyre Déry Tibor mélyreható elemzése hívja fel a figyelmünket.⁵ A költő a tér

⁵ *Miért szép?* – Déry Tibor: *Szabó Lőrinc: Omló szirtről*. Bp. 1966. 258–267.

fogyásával ábrázolja az idő múlását. „A parányi szirt a világ-egyetemben: a föld, ugyanúgy fogy, mint a költő élete szeretőjének halála óta. Életének ideje éppen olyan parányi, mint az általa betekinthető tér . . . Mire időnk elfogy, elfogy alólunk a föld is.”⁶ A költői élmény szuggesztivitása így valósul meg a külvilág kozmikus materializációjában. „Az anyaghoz tapadva néz szembe a végtelennel, amely maga is anyagból van. Az anyagból gyúrt ember tragédiája; számomra mindmáig az elmúlás legmegrendítőbb vallomása.”⁷ Tekinthető ez a lírai absztrakció egyben a makrovilág dialektikus ellentétpárjával, az emberi élet mikroorganizmusával a mindenséget együttesen megjelenítő kozmikus látványnak.

2. A megtisztuló személyiség vallomása

A fájdalom úgy mozgósítja a költői személyiség intellektuális övezetét, hogy ez a világmagyarázat csak a képközlés legtermészetesebb textúrájában valósulhat meg, a versmondatban. A költemények önállóak. Mindegyiknél előlről kezdődik a lehetetlenség ostroma. Az első szavak erős érzelmi impulzust hordanak, innen az utolsó képig logikusan ível a versközlés. A szonettekben állandó ez a fokozás, az élménykiöntésből adódik a költői személyiség tragikus kiégése, s minden egyes vers szinte csattanóval zárul. Ez a csattanó nem poénra épül, a költő rendszerint az utolsó sorokban robbantja fel élményének tartalékenergiáját, szerves, nem idegen a vers anyagától ez az utolsó képintenzitás.

A fájdalom-irányította versmondatközlésnek kézzelfoghatóbb személyiségjegyei is vannak. A *huszonhatodik évben* az általánossá váló monológ-verstípus a Kedves állandó jelenlétét feltételezi, hozzá beszél Szabó Lőrinc, egyes szám második

⁶ Uo. 265.

⁷ Uo. 266.

személyhez szól a vers, rendszerint megszólítás is van. A versek leglényegesebb világrahozója tehát az önfeltárulkozó monologikus kifejezésmód, amit a személyiség tragikus tépettsége magyaráz. (Ennek a zaklatottságnak nem volt oka a *Tücsökzenében*.) Bár ez a monológ-verstípus (a „beszélt” vers sajátosága révén) inkább nevezhető megszólító-monológnak, mivel ténylegesen a Kedvest, a természetet vagy a világot szólítja meg a költő. A személyiség zaklatottságát a fájdalom kohója olvasztja vallomássá, sokszor már a verskezdetnél:

Ki ernyőzted, bokor, út, aki hoztad,
kő, tavaly még zsámolya, idegen
életek, de drágábbak ma nekem
sok emberénél, mint jó tegnapoknak
őreihez, jövök ki

(31 *Sohasem eléggé*)

Általában a közlő, elbeszélő-vallomásos érzelem robbantja a versindítást, s szüli meg a költői képet (40 *Egészség*). A megszólító-monológban és az elbeszélő vallomásos versekben a költői tudat absztrakciója révén a külső objektív világ dolgai elvesztik hétköznapi összefüggéseiket, csupán a tárgyi világ valós fogalmi jelentése marad meg. A költőiség a rekviem legtöbb versében ennek a tárgyi világnak a valós fogalmi jelentéstartományát szubjektív realitással népesíti be:

Agyam belseje lett egész világod,
mint rab csillagra, figyelek reád:
gondolatom tükrös csövein át
kilátsz, szikra s vissza magadba

(47 *Két halántékom között*)

Ezért írhatta Móricz egykor erről a művészetről: „agyvelő-költészet feloldva élő bugyogássá”.⁸ Dombi Erzsébet kitűnő

⁸ Dombi Erzsébet idézi tanulmányában: *Az intellektuális stílus néhány eszköze Szabó Lőrinc „A huszonhatodik év” c. versciklusában*

tanulmányában elemzi Szabó Lőrinc intellektuális stílusának összetevőit.⁹ (Ezért nem érintem az intellektualizmus gazdag stílári eszköztárát.)

Szabó Lőrinc 1945 utáni lírájában a személyiség közlés-módja sajátos verstípusokban realizálódik. Amíg a *Tücsökzenében* döntően epikus és élményelemző verstípusokat mutatunk ki, *A huszonhatodik évben* az alapélmény diszharmóniája lényeges változásokat teremt a költői személyiségben. A fájdalom megformálásának homogenitása adja a nagy ciklus egységességét.

Az *Amit még látott* c. rész mind a négy verse élményelemző. Itt sem konkrét hétköznapi inspirációval találkozunk, hanem 20 év élményösszefoglalásával. A még élő Kedves a meghatározó ihletforrás, ezek a szonettek a jelennek szólnak, hiszen a jelenben íródtak. Ez az élményelemző verstípus inkább epikai tendenciát hordoz. A halála után ciklusban, a megsebzett személyiségben megerősödik a lírai tendencia. Ezért jelenik meg a megszólító-monológ és az elbeszélő vallomásos verstípus, s ebben a 102 szonettből álló ciklusban uralkodóvá válik ez a költői kifejezőmód. A megszólító-monológ verstípus az intenzívebb élményformálásban, általánosításban, mélységben különbözik az élményelemzőtől. (*12 Új hazád, 14 Emlék a szívednek* stb.) A 102 versből 16 a megszólító-monológ, *A huszonhatodik év* első és utolsó részében nem is fordul elő ez a verstípus. A harmadik verstípus: az elbeszélő-vallomásos, melyből a legtöbb van a műben. A 120 szonettből 58, a második ciklusban a 102 darabból 53 ilyen típusú. (A többi vers élményelemző, itt számuk 33, az egész műben 46.) Az elbeszélő-vallomásos verstípus hiányzik a *Tücsökzenében*. Itteni megjelenése az élmény intenzitásának kényszerűségével

Nyelv- és Irod.tud.-i Közlemények, XII. 67–76.. Az említett Móricz Zsigmond idézet forrását is feltünteti: *Irodalomról, művészetről*. II. (Móricz Zsigmond) Bp. 1959. 299.

⁹ Dombi Erzsébet fenti tanulmánya.

magyarázható, lényegében mindhárom verstípust (epikus, élményelemző, monológ) magába olvasztja a személyiség izzása; életrehívója a halott Kedvest megidéző fájdalom. Annyiban különbözik ez a verstípus a megszólító-monológtól, hogy itt különváltan él a költői személyiség és a megidézett Kedves. Az élményösszefoglalás a személyiség mélyéről buzog, de a címzett nem a Kedves, nem is a világ, hanem maga a költő (24 *A változatlan tavaszban*). Itt is megjelenik az absztrakció, általánosítás, de ez általában önostorozó tanúságtéves, személyes jellegű, nem világmagyarázat. (25 *A végtelen pillanat*)

Az élményformálásnak csak az egyik oldala a verstípusok realizálódása. Az aktivizálódó költői személyiség másik lényeges közlésmódja a személyiség ihletettségének döntő pillanata, ami a versek jellemző idősíkját határozza meg. A személyiségnek ez a totális aktivitása (tehát verstípus, idősík) összefügg egymással, ez hozza létre a kész művet, és homogenitása biztosítja – mint a *Tücsökzenében* – *A huszonhatodik év* egészének és darabjainak összhangját. Ennek a két tényezőnek az együtthatása teremti meg a rekviem műfaji egységét is, az elsíratás kompozíciós egységét úgy, hogy az egyes darabok önállóan is ezt képesek sugallni.

A huszonhatodik év legtöbb szonettjében a költői személyiség élményrendszerző jelene uralkodik, tehát a ciklus meghatározó idősíkja: a jelen. 89 vers, azaz csaknem a mű 3/4 része jelen idősíkú, tehát mindhárom részben ez a verseket létrehozó időpillanat dominál. (Az első rész 4 verse közül mind, a második rész 102 darabja közül 72, az Utóhang 14 szonettjéből 13 jelenidejű ihletettséggű.) Ez természetes, hiszen csaknem az egész rekviem a gyászévben fogant.

A többi idősík szinte elhanyagolhatónak látszik. Csupán két költemény tisztán múlt-idősíkú (70 *Robbanások*, 108 *Színház*), melyekben az epizodikus élményt nem formálja a jelenidejűség. A múlt és a jelen idősíkja olykor a múlt és a jelen fájdalomának aktualizálásából adódik. Erről az élményössze-

szikráztató tanulságtevésről 13 szonett vall (20, 21, 26, 27 stb.):

Kötött, rég, a rossz is, a fájdalom,
mit, egymást féltve, egymásnak okoztunk:
hogy kötött s nevelt! Most felel a sorsunk

...

De ami ma köt,
mind csak szép s jó már: minden pillanatban
szivedet érzem szivemben s agyamban

(19 *Visszahozhatatlan*)

A múlt-idősíkon belül külön csoportosítható még a folyamatos múlt, vagy a múlt-összefoglalás idődimenziója, amelyben Szabó Lőrinc 25 éves szerelmüket villantja fel a múltbanezés lámpásával. (Ezeknek a verseknek a száma 14)

Testünk keresztjén, rég, mikor saját
erényeink is kárörvendve néztek,
fölfeszített latrokat szent pribékek . . .

(15 *Csillagok*)

Csupán két költeményben tárulkozik föl a költői személyiség jövő-idejűsége (102 *Mindez, s még több!*, 104 *Omló szirtről*). Az utóbbi éppen a találkozás lehetetlenségét sugallja, már-már időtlenül. A személyiség törvényszerűen a jelenhez kötődik, a jövő-idősík élménytudata kiégett a költőből. A fájdalom materializálódásából következik, hogy *A huszonhatodik év* szonettjei közt nincs meg – mint a *Tücsökzenében* – az egyénnek, az egyedi szerelemnek az időtlensége. A fájdalom, a gyötrődés evilági. Az anyagi világ örökkévalóságában az időtlenség élményét maga az egész mű varázsa kelti.

LÉVAY BOTOND